

Alúzie v básňach Gregora z Nazianzu *quae spectant ad alios*

Erika Brodňanská, Filozofická fakulta PU, brodkovia@gmail.com

Kľúčové slová: Gregor z Nazianzu; listy vo veršoch; alúzie; biblické podobenstvá; antické mýty.

Keywords: Gregory of Nazianzus; letters in rhyme; allusions; biblical parables; ancient myths.

Sv. Gregor z Nazianzu (329/330 – 389/390), jeden z východných cirkevných otcov, vynikal vo svojej dobe nielen ako vplyvný teológ, ale aj ako muž pera. Zachovalo sa nám 44 jeho rečí, okolo 250 listov a vyše 16 000 veršov. Jeho básne tvoria prvý rozsiahly poetický korpus v gréckej kresťanskej literatúre. Prostredníctvom veršov neváha priblížiť čitateľovi rôzne teologické témy, či už z oblasti dogmatiky alebo morálky, ale aj svoj vlastný život. Ich forma, jazyk, metrá aj štýl sú rôznorodé, ale všetky zodpovedajú klasickej alebo helenistickej tradícii. Nový je len ich kresťanský obsah.

Zvláštne postavenie v rámci Gregorovej poézie zaujímajú *poemata quae spectant ad alios*.¹ Sú listami vo veršoch s rôznou dĺžkou, štýlom i tónom a sú venované ľuďom z Gregorovho okolia, o ktorých máme z iných zdrojov viac či menej informácií. Štyri z nich napísal sv. Gregor z Nazianzu vo svojom vlastnom mene (II,II, 1; 2; 6; 7), tri v mene inej osoby (II,II, 3; 4; 5). Každá z týchto básní je dedikovaná inému recipientovi. Ich adresáti sa od seba navzájom líšia postavením, pohlavím i vekom. Rovnako má každá z básní svoj vlastný charakter. Hoci Gregorova ponuka listov vo veršoch nie je príliš rozsiahla, paleta ich tém je veľmi pestrá. Úlohou jedných bolo chváliť, úlohou druhých povzbudzovať a ďalšie mali povinnosť napomínať. Podľa ich obsahu a zamerania volil sv. Gregor aj rôzne prostriedky - narácie, alúzie, či explicitné odkazy (ide prevažne o konkrétne mená osôb alebo názvy miest), a to tak na svet antiky ako aj na svet Biblie, keďže 4. storočie je okrem iného charakteristické aj istou mierou koexistencie profánnej a kresťanskej kultúry.

Všeobecne sa využívaníu týchto prostriedkov v rámci celého diela Gregora z Nazianzu venuje K. Demoen vo svojej práci *Pagan and Biblical Exempla in Gregory Nazianzen*. Za narácie považuje príklady z antiky i Knihy kníh, ktoré sú spracované natoľko, že sú zrozumiteľné aj pre čitateľa či poslucháča, ktorý dané príbehy nepozná. Zmienky o mene sú nositeľmi určitého charakteristického znaku v rámci nastoleného problému. Ich úplné porozumenie si však vyžaduje poznanie spomínaných osôb alebo lokalít. Napokon alúzie chápe ako prostriedky, ktorých exemplárny charakter nie je evidentný. Na ich rozpoznanie musí byť recipient dobre oboznámený s odkazovanými skutočnosťami. Identifikácia alúzie však často nie je nutná, ale jej nepochopením sa stráca skrytá vrstva textu (Demoen, 1996).

Gregor Nazianzský sa v celom svojom diele s obľubou opieral o autoritu Biblie, ale vďaka svojmu klasickému vzdelaniu bol priaznivo naklonený i pohanskému svetu antiky. Aj v jeho básňach teda nachádzame vedľa seba v symbióze antické mýty a biblické podobenstvá. Tie sú príbuznými literárnymi prostriedkami a je možné chápať ich ako rozvinuté metafory. Podobenstvo vedie poslucháča k tomu, aby počítal s novým horizontom, ktorý môže ovplyvniť jeho rozhodovanie. Mýtus je zas základnou matricou, podľa ktorej je možné porozumieť jednotlivým životným príbehom a môže byť prežívaný ako model, v ktorom sa do určitej miery odohráva život každého recipienta (Pokorný, 2006).

Základné charakteristiky mýtu a podobenstva, ako ich podáva Pokorný, sú zreteľne viditeľné vo veršovanom liste II,II,3 *Ad Vitalianum* (Vitalianovi; PG 37, 1480-1505), ktorý

sv. Gregor napísal v mene Vitalianovho syna Petra. Peter píše list otcovi za seba, ale tiež za svojho brata Fóka, s úmyslom pokúsiť sa o zmier medzi nimi. Otec ich totiž vykázal z domu a neželal si ich vidieť, dokonca im zakázal zúčastniť sa aj sestrinej svadby. V prvej časti básne stavia sv. Gregor antické mýty i biblické podobenstvá do roly modelov. Tie prvé končia tragicky v dôsledku silného pocitu nešťastia a neochoty odpustiť, druhé sú naproti tomu naplnené odpustením a milosrdenstvom a ponúkajú možnosť nového života:

*Ktorýže skúsený básnik by dokázal ospievať s plačom útrapy naše, čo boli by námetom pre dávnych pevcov? Ktosi raz zatúžil po vlastnej kráse a do studne skočil, pôvabnej podoby obraz na hladine vody ho zhubil. Nikdy som nepočul, niekto že telo by vlastné si bridil, to som však počul, že matka si v šialenstve skántrila syna; telo mu roztrhla mysliac, že zbadala nejaké zviera, spoznala omyl, keď s nárekom objala synka, nie zvera. Inej zas matke, čo synov si zabila ranami meča, hnev viedol ruku – to pre zradu, pre lásku muža i otca. Istého lovca sťa korisť raz namiesto jeleňa v hore roztrhli rýchlo sa ženúce psy, ktoré miloval veľmi. K takýmto osobám teba nech, otec náš, nepridá básnik, viny čo spomína otcov a spieva o útrapách vojny vedenej doma, kde najbližší na seba nevrážia zlostne.*² (II,II,3,50-64; PG 37, 1483-

1484)

Azda si počul, jak mladší z dvoch synov, keď opustil otca, dedičstvo premárnil hýrivým životom, premrhal všetko, živoril, túlal sa, trápil sa hladom, no späť keď sa vrátil, do domu otcovho vstúpil a zohol si kolená pred ním; otec sa zľutoval rýchlo nad nehodným synom a kolo krku ho dojatý objal i hostinu pre neho schystal. Alebo dobrý pastier? Hľa, stačí, že jediná z oviec stratí sa. Ostatné nechá a po stopách tuláčky kráča; len čo ju zbadá, že v ďalekej strmine alebo v lese blúdi, on pribehne, vezme ju, odnesie na vlastných pleciach, s radosťou k ostatným milým ju vráti a sto ich zas bude. Veľký zákon nám zanechal Kristus, čo miluje všetkých pokorných, zato si protiví pyšných. No vyznanie hriechu, čo i jediné, veľa ráz spasilo hriešnych, keď vynu zotreli horké slzy, čo prúdom im po lícach stiekli, takže tým kúpeľom čerň ich mrchavých skutkov sa zmyla. Pán veru viac ako sedem ráz odpustil hriešnikom viny, tak som to počúval v Božom slove i v náuke Ducha. Vynikol voľakto hriešnosťou viac ako Manasses vládca? Je medzi mestami niektoré planšie než Ninive veľké? Je čosi horšie než chamtivý mýtnik? A jednako Kristus prejavil milosť aj týmto, keď ničomnosť oľutovali. (II,II,3,105-126; PG 37, 1487-1489)

Predložené verše sme vybrali zámerne, pretože sa v nich striedajú narácie s alúziami aj s explicitnými odkazmi. Sv. Gregor z Nazianzu v nich odkazuje na svet antiky prostredníctvom dvoch narácií (príběhy krásneho Narkissa a tiež Penthea a jeho matky Agaué) a dvoch alúzií (Médea a lovec Aktaión), na biblické texty prostredníctvom dvoch narácií (podobenstvá o márnoträtom synovi: Lk 15,11-32 a zatúlanej ovci: Lk 15,1-7), dvoch

alúzií (podobenstvá o farizejovi a mýtnikovi: Lk 18,9-4 a o mýtnikovi Zachejovi: Lk 19,1-10) a dvakrát nachádzame aj zmienku o mene (kráľ Manasses: 2Krl' 21; mesto Ninive: Jon 3). Všetky štyri odkazy na antiku sú mementom pre navzájom odcudzených synov a otca, zároveň však aj obrazným vyjadrením smútku, ktorý prežívajú Peter a Fókas. Ponúkajú modely, z ktorých niet východiska. Vitalianovi synovia sa však chcú vymaniť z týchto starých modelov a nachádzajú východisko v podobe biblických podobienstiev a z nich vyplývajúceho odpustenia.

Nositeľmi posolstva predložených textov sú rovnakou mierou všetky tri prostriedky, ktoré sv. Gregor použil. Alúzie však v plnej miere len vtedy, keď ich recipient dokáže v texte identifikovať. Rozhodli sme sa preto zamerať našu pozornosť práve na ne a na význam ich použitia v jednotlivých básňach *quae spectant ad alios*.

V básni dedikovanej Vitalianovi, ktorá má rozsah 352 veršov, sme dokázali rozpoznať 7 alúzií. Dve odkazujú na pohanský svet antiky a päť sa ich vzťahuje na podobenstvá z Biblie. Tento pomer v prospech biblických textov nie je nijako zvlášť zarážajúci. Z textu básne vyplýva, že Vitalianus bol kresťanom a ako taký sa s biblickými textami stretával prinajmenšom pri bohoslužbách. Je preto pravdepodobné, že sa s významom Gregorových slov zahalených alúziami dokázal vysporiadať.

Okrem už vyššie spomenutých profánnych i biblických alúzií ukrýva sv. Gregor význam svojich slov ešte do ďalších troch alúzií so vzťahom k Biblii. Vitalianov starší syn Peter vyjadruje vo veršoch II,II,3,226-227 (PG 37, 1496) želanie, aby ich otcovský dom opustili nesváry a neláska a aby „zapadli kdesi do hlbín mora“. Obraz pádu do mora je analógiou slov z evanjelia podľa Matúša (Mt 8,31-32), ktoré hovoria o uzdravení posadnutých v Gaderskom kraji. Ježiš z nich vyhnal démonov do čriedy sviň a tá sa následne vrhla do mora a zahynula vo vode. U recipienta, ktorý na tomto mieste dokáže identifikovať Gregorovu alúziu na slová o posadnutých, získavajú verše novú dimenziu. Otcov hnev sa zrazu stáva démonom, ktorého je možné zlomiť. Tento postoj následne podporujú aj ďalšie verše, ktoré predstavujú Vitaliana ako bohabojného muža natoľko, že je stotožnený s Lótom, jediným zachráneným mužom Sodomy (Gn 19) a tiež s kupcom, ktorý zanechá všetko pre Božie kráľovstvo (II,II,3,269-274; PG 37, 1499-1500):

*Okovy sveta si zlomil a z bahna si vytiahol nohu,
ušiel si pred tým, čo hrozilo Sodome – ohňu a síre.
Segor, to mestečko v nížine milé ťa prijalo, naspät'
na mestá zmenené v popol už nikdy si nevrhol pohľad.
Z celého imania jedinú perlu si pre seba niesol
v posledný deň, tak spojil si dušu už naplno s Kristom.*

Posledné dva tu uvedené verše sú alúziou na Matúšovo evanjelium (Mt 13, 45-46), konkrétne na podobenstvo o kupcovi, ktorý hľadal krásne perly a keď jednu drahocennú objavil, predal všetko, čo mal a kúpil ju.

V pomere „antických“ a „biblických“ alúzií (2:5) v básni *Ad Vitalianum* nevidíme len rozmer Vitalianovho náboženstva. Je totiž otázne, či bol tento veršovaný list skutočne pokusom o zmierenie a určený len do rúk Vitaliana alebo slúžil ako mravoučná báseň pre širší okruh recipientov (Demoen, 1997). V každom prípade však alúzie na Médeu, ktorá v hneve zabila vlastné deti, i na Aktaióna, ktorého nahnevaná bohyňa premenila na jeleňa a pri love ho roztrhali vlastné psy, sú obrazom bezútešnej situácie, do ktorej vovádza ľudí hnev. Mytologickú beznádej však prevyšujú alúzie na biblické podobenstvá, prostredníctvom ktorých sv. Gregor ponúka možnosť úniku z neútechy. Pripomína nielen to, že byť kresťanom znamená na prvom mieste milovať okrem Boha i svojich blízkych, ale pobáda predovšetkým k odpusteniu, ktoré je nevyhnutným krokom k vyriešeniu problémov.

Počet alúzií, ktoré Nazianský používal, je v jednotlivých listoch vo veršoch rôzny. Básne II,II,1 (PG 37,1451-1477) *Ad Hellenium pro monachis exhortatorium* (Helleniovi

povzbudenie o mníchoch) a II,II,2 (PG 37, 1477-1480) *Ad Iulianum* (Julianovi) majú k sebe veľmi blízko z hľadiska obsahu a z hľadiska svojho určenia. Adresátov týchto básní poznal sv. Gregor ešte zo svojich štúdií v Aténach, obaja boli kresťanmi a na dôvažok obaja zastávali neskôr funkciu peraequatora v Nazianze, Hellenius v roku 372 a Julianus o tri roky neskôr. Práve vďaka tomu adresoval sv. Gregor jednému i druhému báseň, kde žiadal o daňové úľavy, či už pre mníchov (II,II,1) alebo pre núdznych (II,II,2) vo svojom meste. „Loboval“ u priateľov najmä svojím umením slova, ale oporu nachádzal aj v autorite Biblie. Na svet antiky sa v týchto dvoch básňach odvolával v minimálnej miere - v básni Julianovi naň nenachádzame ani najmenšiu narážku, v básni Helleniovi len tri. Oba veršované listy majú spoločné aj metrum. Sú napísané v elegickom distichu, značne sa však líšia svojím rozsahom. Kým báseň určená Helleniovi je v rámci básní *quae spectant ad alios* tou najdlhšou, báseň určená Julianovi je tou najkratšou básňou, čo do počtu veršov (368 / 30 veršov). Napriek tomu sme v nich zaznamenali rovnaký počet alúzií - 5.

Popudom pre napísanie veršovaného listu Helleniovi (II,II,1) zrejme nebola len intervencia o menšie peňažné zaťaženie mníchov, ale pravdepodobne i žiadosť samotného Hellenia, aby sv. Gregor napísal akési veľké dielo (Demoen, 1997). Ten odmieta hovoriť o svetských veciach a púšťa sa do veršov, ktoré sú v prevažnej miere oslavou mníšskeho spôsobu života. V úvodnej časti svojej básne nikoho nemenuje a predsa necháva defilovať pred Helleniom niektorých z Otcov púšte, medzi ktorými môžeme identifikovať aj Pavla, prvého pustovníka.³ Odkazujú na neho verše (II,II,1,73-74; PG 37, 1457):

*O zbytok skromného pokrmu s týmto sa delieval sused
krkavec; určené obom bolo to jediné sústo.*

Okrem odkazu na Pavla eremitu majú tieto verše aj analogický charakter. Sú alúziou na citát zo starozákonnej prvej knihy kráľov (1Krl' 17,6). Sv. Gregor tak pomocou metafory dáva na roveň mníchov, konkrétne prvopustovníka Pavla, s prorokom Eliášom, ktorému rovnako prinášali ráno i večer chlieb a mäso krkavce, a ktorý v Starom Zákone vystupuje ako vzor viery v Boha.

Prostredníctvom alúzie na podobenstvo o pannách čakajúcich na ženícha (Mt 25, 1-13) vo veršoch II,II,1,225-228 (PG 37, 1467-1468) poukazuje aj na rozmer zasvätenia a čistý, často až asketický spôsob života žien, ktorých spiritualita vyplývala z myšlienky zasnúbenia s Kristom. Schopnosť žien nasledovať Božie volanie rovnako ako muži zdôraznil sv. Gregor následne ďalšou alúziou, konkrétne na úvod Matúšovho evanjelia (Mt, 1,18-25). V týchto veršoch Nazianský pripomína, že Kristus prišiel na svet práve skrz nepoškvrnené počatie svojej matky (II,II,1,247-251a; PG 37, 1469). Spomínané alúzie na ženy – panny súvisia aj so skutočnosťou, že v 4. stor. sa zasvätené ženy tešili veľkej úcte a hľadalo sa na ne ako na príbytky hodnôt, ktoré boli vychvaľované ako zvlášť cenné poklady kresťanskej komunity. Predurčovalo ich k tomu to, že zostali takými, akými boli stvorené, ich telá neboli „poškvrnené“ pohlavným stykom, ich život nebol prerušený manželstvom a materstvom. Boli spájané so všetkým, čo bolo vo vnútri miest najviac stále a posvätné (Brown, 2000).

Vo veršoch II,II,1,263-270 (PG 37, 1470) obracia sv. Gregor pozornosť Hellenia na živé i neživé súčasti prírody, ktoré dopomáhajú ľuďom bohatnúť, ako napr. Níl, ak sa vyleje z koryta na polia v pravom čase, alebo mravce vynášajúce zlaté zrnká z hlbokého piesku, či prúd zlatonosnej rieky. Posledný z menovaných príkladov je alúziou na lýdsku rieku Pactolus, ktorá bola v staroveku známa svojím zlatonosným pieskom a bola zdrojom bohatstva lýdskych kráľov. Uvedené príklady poslúžili sv. Gregorovi ako východisko pre verše, v ktorých hovorí, že ako iným dáva Boh šťastie, zlato, moc, jemu dal slávu prostredníctvom zbožných mužov a žien, ktorí žili v jeho meste a, ako tomu napovedá text básne, ktorí ho pravdepodobne nasledovali ako učiteľa.

Poslednú alúziu sme odhalili takmer v závere básne, vo veršoch (II,II,1,337-341; PG 37, 1475):

*Kristus pri výbere dane sa zaradil k smrteľným ľuďom,
vtedy keď Augustus zem celú si zapísať dal •
Poplatok zaplatil človeku Boh taktiež samotný, aby
takúto útechu nám smrteľným v otroctve dal.*

Prvé dva z uvedených veršov sú explicitným odkazom na citát z evanjelia podľa Lukáša (Lk 2,1-7) o narodení Ježiša Krista v období cenzu za vlády cisára Augusta. Ďalšie dva verše sú už alúziou na citát z Matúšovho evanjelia o zaplatení chrámovej dane Kristom (Mt 17, 24-27). Sv. Gregor, hoci sa vo svojej básni prihovára za daňové úľavy pre mníchov, predsa nespochybňuje nutnosť výberu daní a dáva tak Helleniovi akési placet pre to, čo robí, avšak za predpokladu, ktorý plynie z ďalších veršov, že svoju funkciu peraequatora bude vykonávať spravodlivo.

Keď sa na jednotlivé alúzie obzrieme späť, všimneme si, že len jedna z nich sa vzťahuje na profánný svet antiky a zdanlivo nenesie nejaký podstatný význam. Identifikovanie rieky Pactolus v relatívne neutrálnych slovách zlatonosná rieka však u recipienta podstatne znásobí predstavu bohatstva, ktoré prináša a následne vynesie na piedestál všetkých zbožných a zasvätených, ktorí sú pre Gregora viac než spomínané imanie.

Čo sa týka alúzií na biblické texty, účel ich použitia je rôzny. Alúzie na Eliáša a podobenstvo o pannách sú do istej miery obrazom Gregorovho hlbokého vzťahu k zasvätenému životu, či už mužov alebo žien. Odkaz na Kristovo narodenie je postavený do roly dôkazu a alúzia na zaplatenie chrámovej dane je zas modelom, vzorom správania sa.

Na rozdiel od básne určenej Helleniovi je vo veršovanom liste Julianovi (II,II,2) všetkých 5 alúzií len v úlohe modelu:

*Ktosi raz lejakom zavraždil zem, keď vyprahla v putách
sucha, kým iný zas z vôd vytrhol celý náš svet;
voľakto neduhy liečil, či vo vojne zratoval ľudí,
voľakto poživeň z neba vyprosil pre veľký ľud.
Do tvojich rúk však, Julián slávny, sám Boh vložil misky
spravodlivosti: nuž dnes na nich máš vymerať daň (II,II,2,1-6; PG 37, 1477-1478)*

V každom z prvých štyroch veršov prológu básne je možné nájsť alúziu na niektorého z mužov Starého Zákona (Eliáš 2x: 1Krl' 18,41-45 a 1Krl' 17,1; Noe: Gn 6,9-22; Elizeus: 2Krl' 5,9-14; Mojžiš: Ex 16,11-16). Títo muži vďaka svojej viere a dôvere k Bohu konali veľké veci, nie však pre seba. Vo vzťahu k Julianovi nesú posolstvo akýchsi vzorov, ako by bolo vhodné sa zachovať voči biednym, chorým a slabým pri vymeriavaní daní.

Pri oboch listoch peraequatorom nie je pochybnosť o skutočnej existencii osôb, ktorým boli určené ani o okolnostiach, prečo boli napísané (Demoen, 1997). Alúzie v nich sú pomerne ľahko čitateľné a obom ako vzdelaným kresťanom ich význam, či už v úlohe modelov alebo dôkazov, zrejme nezostal skrytý.

Presne v opačnom garde ako v básniach II,II,1 a II,II,2 nachádzame pomer antických a biblických príkladov v básniach II,II,4 *Nicobuli filii ad patrem* (Nikobulos otcovi; PG 37, 1505-1521) a II,II,5 *Nicobuli patris ad filium* (Nikobulos synovi; PG 37, 1521-1542), ktoré sú vlastne diptychom. Sv. Gregor ich napísal v mene otca a syna, ktorí niesli rovnaké meno – Nikobulos. Boli jeho príbuznými – švagrom a synovcom. Nikobulos ml. túžil študovať rétoriku, gramatiku, históriu, logiku, etiku a literatúru a pomerne trufalým spôsobom žiadal otca o súhlas odcestovať. Otcov list je odpoveďou na synovu žiadosť. Jedna i druhá báseň obsahuje jednu alúziu so vzťahom k mytológii a jednu odkazujúcu na Nový Zákon.

Veršovaný list Nikobula ml. je presiaknutý túžbou po vzdelaní. Na priestore 208 veršov žiada a presviedča svojho otca, aby mu dovolil odísť do niektorého z miest, ktoré boli vtedy centrami vzdelanosti (Atény, Bejrút, Alexandria). Okrem iného vyslovuje tiež želanie byť zbehlý v náukách ako otec a s hrdosťou niesť jeho dedičstvo. Neustále predkladá dôvody, prečo by mal otec vyhovieť jeho žiadosti a prečo by ho mal na štúdiá poslať. Avšak „ak toho

nie je hoden, má ho zavrhnúť ako nemanželského syna, za ktorého by ho uznal aj prúd rieky Rýn“ (II,II,4,141-143; PG 37, 1516).

Zmienka o Rýne je alúziou na legendu, ktorá hovorí, že Kelti hádzali novorodencov do prúdov Rýna, aby zistili, či ide o manželské alebo nemanželské dieťa. Ak šlo o dieťa nemanželské, kleslo ku dnu. Použitá alúzia vyjadruje veľkú túžbu po vzdelaní, zároveň je v nej však ukrytá aj mladícka prchkosť a nerozvážnosť.

V epilógu básne Nikobulos ml. ešte raz žiada otca, aby „nezatarasil prameň, ktorý sa môže stať žriedlom veľkej rieky, aby neuhasiť svetlo lampy, keď v nej dochádza olej, ale práve naopak, aby prameň ešte viac odkryl a olej dolial“ (II,II,4,200-203; PG 37, 1520-1521). Obraz udržiavanej olejovej lampy evokuje v mysli opäť raz podobenstvo o desiatich pannách čakajúcich na ženícha s horiacimi lampami z evanjelia podľa Matúša (Mt 25, 1-10). Kým v básni Helleniovi (II,II,1) slúžila táto metafora na vyzdvihnutie čistého života panien, tu má úplne odlišnú výpovednú hodnotu. Symbolizuje túžbu po vzdelaní a zároveň poukazuje aj na jeho význam.

Význam vzdelania ukrytý do spomínanej alúzie je evidentný najmä z odpovede Nikobula st. synovi, keď vraví, že rád podporí svojho syna v úmysle študovať, pretože „ako každý otec túži ho vidieť ovenčeného olivovým vencom víťazstva a ani nezatarasí prameň, ktorý sa môže stať žriedlom veľkej rieky, ani nenechá zhasnúť svetlo lampy, v ktorej dochádza olej“ (II,II,5,251-264; PG 37, 1539-1540). Rovnako ako v liste Nikobula ml. aj v odpovedi Nikobula st. sú tieto slová súčasťou epilógu básne. Predchádza im však želanie, ktoré otec do istej miery zahaľuje tajomstvom alúzie. Želá synovi na ceste, ktorú si vyvolil, šťastie, a aby ho na nej sprevádzal delfín tak ako kedysi slávneho speváka (II,II,5,234-237; PG 37, 1538). Zmienka o delfínovi a spevákovi je v tomto prípade alúziou na Arióna. Toho kedysi zachránil z morských vln delfín a priviezol ho šťastne na svojom chrbte až na breh. O jeho zázračnej záchrane kolovalo v antike mnoho povestí a to je aj dôvod, prečo sa Arión zaraďuje medzi mýtických hrdinov, hoci o jeho historickej existencii niet sporu. Reformoval dionýzovský dithyramb tým, že z neho urobil zborový spev a s jeho menom sa tak spájajú začiatky gréckej tragédie.

Veršované listy Nikobulov sú ako celok nielen vzájomnou výmenou názorov medzi otcom a synom. Ich štýl pripomína skôr rečnícke deklamácie ako listy a sv. Gregor ich napísal predovšetkým ako vyzdvihnutie a chválu vzdelania (Demoen, 1997). Tomu zodpovedajú aj v nich použité odkazy. Okrem spomínaných alúzií nachádzame totiž v básni II,II,4 ešte päť a v básni II,II,5 osem explicitných odkazov, všetky so vzťahom k antickej kultúre, čo zrejme súvisí s predmetom oboch básní – s klasickým vzdelaním.

Posledné dve básne z tých, *quae spectant ad alios*, nemajú zdanlivo nič spoločné. V jednej sa sv. Gregor z Nazianzu prihovára mladej žene, v tej druhej mužovi vo vysokom postavení. Ona je kresťankou, on pohanom. A predsa sa sv. Gregor snaží prostredníctvom svojich veršovaných listov nasmerovať kroky jedného i druhého určitým, pre neho tým správnym, smerom.

Báseň II,II,6 *Ad Olympiadem* (PG 37, 1542-1550) nám dáva nahliadnuť do „ideálneho“ manželstva, resp. do akejsi predmanželskej náuky v čase rozvíjajúceho a upevňujúceho sa kresťanstva. Sv. Gregor ju napísal pri príležitosti Olympiinej⁴ svadby, na ktorú bol pozvaný, no nemohol sa jej zúčastniť. Olympii adresuje povzbudzujúce slová, prostredníctvom ktorých ju chce pripraviť na manželské spolužitie a upozorniť ju na všetko, čo má dobrá manželka vedieť a ako sa má správať. V tejto básni sa nám však nepodarilo identifikovať žiadnu alúziu.

Na rozdiel od básne dedikovanej Olympii, sa báseň *Ad Nemesium* (II,II,7; PG 37, 1551-1577) vyznačuje veľkým počtom alúzií a to predovšetkým na pohanský svet antiky (24). Nie je ničím nezvyčajným, že na svet Biblie odkazuje sv. Gregor v minimálnej miere (2 alúzie), keďže by nesplnili svoj účel u človeka, ktorý daný svet nepozná. Tento veršovaný list

dedikoval totiž pohanovi Nemesiovi, ktorý mal v roku 380 v Kappadócií vysoké postavenie. Nazianský sa ho vo svojej básni snaží útokom na pohanstvo a výkladom princípov kresťanského učenia doviest' k tomu, aby konvertoval.

Nenasilným spôsobom sa snaží pritiahnúť jeho pozornosť, keď mu Božie volanie vykresľuje prostredníctvom obrazu, ktorý je blízky jeho profánnemu zmýšľaniu, dotyk Božej lásky prirovnáva k dotyku Eróta (II,II,7,33-36; PG 37, 1553):

*Keby ti z nebeských výšin sám Kristus zasiahol srdce,
ranil ťa uprostred šípom, čo život prináša nový,
obidve lásky – aj božskú, aj pozemskú – mal by si v srdci.
To by si spoznal, že Kristov osteň je nad všetko sladší.*

Nemesiovu konverziu sa snaží sv. Gregor dosiahnuť aj poukázaním na úbohosť pohanských bohov. Dokazuje ju výpočtom ich pokleskov a zlých vlastností. Prostredníctvom alúzií menuje Apollóna, Area, Hefaista, Herma, Dionýza a predovšetkým najvyššieho z bohov Dia spolu so všetkými podobami, do ktorých sa premenil, aby sa mohol priblížiť k ženám, po ktorých zatúžil (II,II,7,91-98; PG 37, 1558):

*Nemúdri ctitelia modiel! V nich našli ste záštitu vášní,
na tento piedestál zdvihli ste nehodných, hanebných bohov:
nečestných, krivoprišažných, klamárov, dokonca vrahov,
zlodejov, zhýralcov, smilníkov, milencov oddaných mužom.
Pozri na prvého z bohov: len koľkokrát zmenil svoj výzor?
Býkom bol, labuťou, manželom, medveďom, hadom i dažďom,
hocčím, čo práve mu kázala žiadza a chlapčisko slabé.
To o ňom hlásajú samotní tvorcovia úbohých bohov.*

Sv. Gregor Nemesiovi tiež vyčíta, že ctitelia antických božstiev urobili z hanebných túžob čosi posvätné a zlo sa zrazu stalo dobrom. Ponúka mu aj zopár exemplárnych príkladov z mytológie. V Gregorových alúziách môžeme spoznať Pána, Erichthonia, či opäť Dionýza (II,II,7,99-109; PG 37, 1558-1559).

Ako protiklad pred neho stavia vznešenosť Božieho Slova a prostredníctvom metafory kladie otázky, prečo zotráva v ťažkostiach a v „bahne“ pohanských kultov a nechce sa vydať za „čistou vodou“ – za životom v Pravde (II,II,7,148-151; PG 37, 1562):

*Ktože ti káže sa plaviť cez útesy Skyllý, keď mieriš
k Ithake? Hrozí, že zhynieš tam prv, než sa do vlasti vrátiš!
Kto ťa núti cez Charybdu vražednú prejsť a kto zostať
v bahne, keď k prameňu čistého božstva sa ponáhľať túžiš?*

Nie je ťažké identifikovať v uvedených veršoch alúziu na Odyssea a jeho úmornú cestu od Tróje na rodnú Ithaku, ako ju poznáme z Homéra. Ide o mytologický príbeh, ktorý prijímame ako niečo, čo je nemenné, ako istý model, do ktorého nie je možné vstúpiť. Odysseus je hračkou v rukách bohov a napriek všetkým snahám nedokáže zvrátiť svoj osud. Sv. Gregor sa však snaží Nemesia vymaniť z područia antických mýtov, božstiev a mystérií. Pýta sa, čo ho núti zotrávať pri nich a neurobiť krok vpred zvlášť v čase, keď skrz Krista „padajú do hlbín mora“ (II,II,7, 168-169; PG 37, 1564). Rovnako ako v básni II,II,3 sú tieto Gregorove slová alúziou na démonov vyhnaných do čriedy sviň, ktoré sa vrhli do mora (Mt 8,31-32) a ponúkajú možnosť zmeny zmýšľania.

Báseň *Ad Nemesium* sa vyznačuje tiež veľkým počtom explicitných odkazov (vo veršoch 241-290), ktoré v básni zohrávajú zdanlivo len úlohu „štatistov“, ktorí dopĺňajú Gregorom vystavanú scénu a majú jej dodať patričnú váhu a pompéznosť. Sv. Gregor vyzýva napr. antických autorov (Homéra, Hésioda, Músaia, Lina), aby nimi ospevovaní bohovia ostali len v ich dielach. Žiada, aby viac nepoživali vážnosť veštiarne (v Delfách, Dodóne, Didyme), početné mystéria a kulty (Eleusinské mystéria, Korybanti, Isis, Osiris, Kybelé, Mithras a ďalšie), ani hrdinovia z povestí (Empedoklés, Héraklés, Empedotimos, Trofónios,

či Aristaios). Na niektoré z mien pritom neodkazuje priamo, ale prostredníctvom alúzií, ako napr. spojenie „veštbý duba“ vo verši 256 označuje veštiareň v Dodóne, kde sa veštilo zo šumenia dubového lístia. Množstvo tu predložených mien nie je podľa nášho názoru náhodné. Poukazujú na Kristovu moc, ktorý sám dokázal svojou smrťou premôcť huf nepravých bohov a bôžikov a napriek svojej smrti je stále živým, na rozdiel od mýtických hrdinov.

V epilógu básne skladá sv. Gregor Nemesiovi poklonu, že chce v časoch korupcie odísť z Kappadócie s prázdnyimi rukami a veľmi diplomaticky a elegantne mu za to ako protiváhu ponúka do daru niečo, čo prevýši všetko ostatné: žiarivú perlu – Krista (II,II,7,300-334; PG 37, 1574-1577). Podobne ako v básni Vitalianovi (II,II,3) aj tu sa stretávame s alúziou na podobenstvo o kupcovi a perle (Mt 13,45-46).

Sv. Gregor z Nazianzu využil v básni prihovárajúcej sa Nemesiovi také alúzie na biblické podobenstvá, za ktorých ukrytý význam Nemesius nemusel preniknúť. Obrazy pádu starých mýtov do mora i zisku vzácnej perly mali pre neho ako pohana dostačujúcu výpovednú hodnotu a nebolo nutné, aby v danej chvíli dané podobenstvá poznal. Omnoho väčší dôraz položil sv. Gregor na mytológiu a na svet antického náboženstva. Jeho kritické poznámky sú nasmerované proti pohanstvu všeobecne. Jednotlivé alúzie naň postavil do úlohy dôkazov alebo modelov úbohosti antických božstiev, kultov a mystérií, ktoré v dueli s kresťanským Bohom nemôžu zvíťaziť. Je dosť pravdepodobné, že tento list, hoci adresovaný Nemesiovi, bol určený pre vnímavých intelektuálov z radov pohanov (Demoen, 1997).

Vo svojich básňach *quae spectant ad alios* použil sv. Gregor spolu 132 príkladov, ktoré odkazujú na pohanský svet antiky alebo kresťanskú Bibliu. Z nich 47 tvoria alúzie, čo je 36% odkazov. Pri porovnaní ich počtu s počtom použitých narácií (12; 9%) a explicitných odkazov (72; 54%) vidíme, že sa pohybujú kdesi v strede. V básňach II,II,1 – II,II,5 dominujú alúzie na biblické podobenstvá, trojnásobne prevyšujú počet alúzií vzťahujúcich sa na antiku (16/5). V básni II,II,7 je pomer alúzií opačný (2 na Bibliu/ 24 na antiku). Bez ohľadu na to, komu boli jednotlivé listy vo veršoch určené, alúzie obracajúce sa k antickej mytológii v nich v drvivej väčšine (okrem alúzie na Arióna v básni II,II,5, ktorý bol však historickou osobou) nesú negatívnu konotáciu. Alúzie na biblické podobenstvá sú v básňach naproti tomu nositeľmi nádeje a prísľubom nového života.

Sv. Gregor z Nazianzu sa vo svojich veršovaných listoch obracia predovšetkým na kresťanov (s výnimkou básne II,II,7). Alúzie na kresťanské učenie i antickú tradíciu v nich používa spôsobom, ktorý predpokladá kultivovaných recipientov s klasickým vzdelaním. Neodsudzoval totiž antickú kultúru, ba práve naopak sa z nej snažil použiť všetko, čo nebolo v príkrom rozpore s kresťanským myslením. Bol si vedomý faktu, že je nutné pokračovať v antickom vzdelávacom dedičstve, pretože kresťanstvo vo svojom ranom vývoji nebolo schopné túto vzdelanosť okamžite nahradiť (Ježek, 2006). Predsa však vo svojich veršovaných listoch upriamuje pozornosť recipientov cez alúzie predovšetkým ku kresťanstvu, čo plne korešponduje s jeho názorom, že vzdelanie bez kresťanstva môže ponúknuť len neúplnú pravdu.

Poznámky

[1] *Poemata quae spectant ad alios* tvoria druhú časť knihy *poemata historica* v súbornom diele *Patrologiae cursus completus*, accurate J. P. Migne, series graeca (PG) 35 - 38. Poézia Gregora z Nazianzu sa nachádza v 37. zväzku tohto diela a je rozdelená do dvoch kníh (*poemata theologica*, *poemata historica*), čo súvisí s obsahovou náplňou jednotlivých básní. Obe knihy sa potom ešte ďalej členia na dve menšie časti: I, I *Poemata dogmatica* (PG 37, 397-522); I, II *Poemata moralia* (PG 37, 521-968); II, I *Poemata de se ipso* (PG 37, 969-1452); II, II *Poemata quae spectant ad alios* (PG 37, 1451-1577). V tejto edícii je ku siedmym Gregorovým básňam *quae spectant ad alios* priradená ešte báseň *Ad Seleucum* (PG 37, 1577-

1600), ktorá bola napísaná Amfilochom (Ober, E: *Amphilochii Iconiensis Iambi ad Seleucum*. Berlin 1969.)

[2] Všetky tu uvádzané verše Gregora z Nazianzu preložila E. Brodňanská a prebásnil D. Škoviera.

[3] Identifikovať v daných veršoch Pavla eremitu môžeme vďaka spisu sv. Hieronýma *Vita sancti Pauli primi eremitaie*. V preklade čítame: „A zatímco takto rozmlouvali, spatřili havrana, jak usedl na větev stromu, a pak se tiše snesl dolů a položil před jejich užaslé zraky celý chléb. Poté, co zmizel, zvolal Pavel: Ach, náš Pán je vskutku dobrý a milosrdný a posílá nám snídani. Už šedesát let dostávám vždy půlku chleba, ale kvůli tvé návštěvě zdvojnásobil Kristus svým vojákům příděl.“ (Šubrt, 2002, 55-57)

[4] Niektorí autori (M. H. Hauser-Meury: *Prosographie zu den Schriften Gregors von Nazianz*, Bonn 1960, 136.; J. Bernardi: *Nouvelles perspectives sur la famille de Gregoire de Nazianze*, in: *Vigiliae Christianae* 38, 1994, s. 355; Lucia Bacci: *Gregorio Nazianzeno Ad Olimpiade (carm. II,2,6)*. Pisa 1996, s. 26-35.) stotožňujú tu spomínanú Olympiu s diakonkou Olympiou, ktorá hrala veľmi významnú úlohu v cirkevných kruhoch v Konštantínopole. Naproti tomu K. Demoen (*Gifts of friendship*, 1997, s. 7) a rovnako Neil McLynn (*The other Olympias: Gregory Nazianzen and the family of Vitalianus*, in: *ZAC*, 2, 1998, s. 228-230) sa domnievajú, že ide skôr o Vitalianovu dcéru, ktorá sa spomína v básni II,II,3.

Literatúra

BROWN, Peter: *Tělo a společnost. Muži, ženy a sexuální odříkaní v raném křesťanství*. Brno 2000.

DEMOEN, Kristoffel: *Pagan and Biblica Exempla in Gregory Nazianzen*. Brepols 1996.

DEMOEN, Kristoffel: *Gifts of Friendship that will remain for ever*. - In: *Jahrbuch der österreichischen Byzantinistik*, 47, 1997, s. 1-11.

JEŽEK, Václav: *Byzantská paideia. Vzdělávání v Byzanci*. Prešov 2006.

KERÉNYI, Magda: *Mytologie Řeků I. Příběhy bohů a lidí*. Praha 1996.

POKORNÝ, Petr: *Hermeneutika jako teorie porozumění*. Praha 2006.

Sváté písmo Starého i Nového Zákona. Rím 1995.

ŠUBRT, Jiří: *Jeronym. Legendy o poustevnících*. Praha 2002.

ZAMAROVSKÝ, Vojtech: *Bohovia a hrdinovia antických bájí*. Bratislava 1980.

Abstract

In the poetry of St. Gregory of Nazianzus the *poemata quae spectant ad alios* have a special place. They are letters in rhyme of different lengths, styles and tones. The variety of topics is rich – they praise, encourage but also admonish. According to their contents and focus St. Gregory chose different means (narratives, explicit references, allusions) to emphasize his words or just to offer their poetic illustration, while he referred to the world of antiquity as well as the world of the Bible. Allusions account for thirty-six per cent of all the references. In his rhymed letters to Christians the allusions to biblical parables predominate; in one letter to a pagan there are allusions to the ancient mythology. In the poems the allusions to the world of antiquity play, in most cases, the role of negative examples that symbolize the unchangeability and hopelessness of given circumstances, or paltriness of ancient gods, and, on the contrary, the allusions to the world of the Bible are the bearers of hopes and pledges on a new life.